

KÂNUNÎ SULTAN SÜLEYMAN HAN'IN DİVANI'NDA SİYASET VE AHLAK DÜŞÜNCESİNİ İŞLEYEN BEYİTLER

“THE POLITICAL AND MORAL PERCEPTION OF SULEYMAN THE
MAGNIFICENT IN HIS DÎVÂN”

Türkân ALVAN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu, en geniş sınırlarına ulaştığı XVI. yüzyılda, dünya milletleri nazarında süper güç konumundayken devrin en güçlü padişahı Sultan I. Süleyman da Doğu halkları arasında adli ve siyasi başarıları nedeniyle “*Kanunî*”; Batı’da ise “*The Magnificent*” (Muhteşem) sıfatıyla nam salmıştı. Bu nedenle, Kanunî Sultan Süleyman’ın özellikle siyaset ve iktidar algısı yanında ahlak anlayışını doğru tespit edebilmek oldukça önemlidir.

Kanunî Sultan Süleyman’ın yaşadığı tarihî olaylar, şiirleriyle karşılaştırmalı olarak incelenirse onun hakkında daha gerçekçi tespitler yapılabilir. Çalışmamızda, aynı zamanda 16. yüzyılın en büyük şairlerinden biri olan Kanunî’nin Dîvân’ının tamamı bu perspektifte incelendi ve onun özellikle saltanat, siyaset, adalet algısına dair tespitler yapıldı. Çalışmanın sadece edebî çevreler için değil, siyaset, sosyoloji ve tarih bilimcileri nazarında da değerlendirilebileceği kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kanunî Sultan Süleyman, şair, saltanat, siyaset, ahlak, adalet.

ABSTRACT

When the Ottoman Empire reached its maximum frontiers in the XVIth century, Sultan Süleyman I was being the most powerful monarch who became famous as “*Kanunî*” among eastern nations and as “*the Magnificent*” among western nations. Therefore it is very

* Dr., eposta: turkanalvan@yahoo.com

important to determine moral mentality of the Süleyman Magnificent as well as his political and government perception correctly.

More realistic views about his political thought and morality could be gathered when Sultan Süleyman's poems analyzed with the historical events he experienced. In this study all of his poems have been analyzed according to the perspective that he was a great poet as well as a great sultan in that period and his perception about sovereignty, politics and justice are also commented. It is expected that this study will be appreciated not only by the academicians of literature but also by the political scientists, sociologists and historians.

Key Words: The Suleyman Magnificent, poet, sovereignty, politics, morality, justice.

GİRİŞ

Adından siyasî, askerî, adlî ve sosyo-kültürel alanda başarılı bir lider olarak söz ettiren Kanûnî Sultan Süleyman¹ (1494-1566), Dîvân'ındaki 2799 gazel, 1 elifnâme, 1 tercî-i bend, 18 muhammes, 30 murabba, 5 nazım, 51 kıt'a, 217 beyitle şiir alanında da devrinin en kudretli şairlerinden biridir.² Kendinden önceki hükümdarların hepsinden daha çok şiir bırakan Kanunî, Klasik Türk şiirinde Zafî'den sonra en çok gazel yazma ünvanına sahiptir.³ Osmanlı şiiri, onun himayesi ve teşvikiyle bu devri klasik döneminin zirvesi haline getirmiştir. Kendisine sunulan kasidelerde⁴ İran tarihindeki kudretli ve şöhretli padişahlardan bile üstün tutulmasına rağmen Kanunî, *Muhibbî* mahlasıyla yazdığı kendi şiirlerinde, saltanatın verdiği güçle meydan okuyan bir sultan değil; siyasî iktidarın sorumluluğunu hisseden bir lider olarak karşımıza çıkar:

*Gerek İskender ü Dârâ gerek sultân-ı devrân ol
Saña yegdür kamusından hemân tek pâk-dâmân ol (526,1759/1)*

*Başa buyruk istemez kim âleme sultân ola
Lîk kul olmağa bir âli-cenâb ister gönül (523,1748/2)*

¹ Osmanlı Devleti'nin 12. padişahıdır. Yavuz Sultan Selim'in sancak beyliği sırasında 1494 yılında Trabzon'da doğdu. Karahisar, Bolu, Kefe, ve Saruhan'da sancak beyliği yaptı. 1520'de babası Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine tahta geçti ve 46 yıl padişahlık yaptı. Türkçe ve Farsça iki dîvanı vardır.

² Coşkun Ak, *Muhibbî Dîvânı*, Trabzon Valiliği, 2.bs., Trabzon, 2006.

³ Büyük Türk Klasikleri, Ötüken-Söğüt Yay., C.III, s.403, İstanbul.1986.

⁴ Baki Divanı, Haz.Sabahattin Küçük, TDK, 2002, s.46.

Lugatlerde “*Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış*” şeklinde tanımlanan siyaset kurumu; İslam düşüncesinde Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkiyi İslam’ın ontolojik tasavvuruna göre ele almıştır. Bu çerçevede Kur’an ve Sünnet-i Seniyye tarafından sınırları çizilen siyaset kuramında, **yönetilen** halk (teba‘, ümmet) ile **yöneten** devlet başkanı, emîrû’l-mü’minîn sıfatlarını taşıyan halife-imam arasındaki hukuk ele alınır. Halife Hz. Muhammed’in makamını temsilen, dünyevî işleri düzene koymak üzere Allah’ın kanunlarını uygulamakla mükelleftir. İslam düşüncesinde siyaset, sosyoloji ve tarih bilimi metodolojinin kurucularından olan İbn Haldun (1332-1406), *Mukaddime* adlı eserinde hilafeti “*Hilafet dinin muhafaza edilmesi ve dünya işlerinin dînî bir siyasetle idare edilmesi hususunda şeriat sahibine niyabettir.*”⁵ olarak tanımlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde İslam hukuku, yani şer’iat yasaları hâkim olduğu için siyaset ve iktidar da inanç temelini esas almıştır.⁶ Halife, Hz. Muhammed’in makamını temsilen dünyevî işleri düzene koymak üzere Allah’ın kanunlarını uygulamakla mükelleftir. Dolayısıyla bu makamdaki sultan, *halife-yi Resûlullâh*’dır. Yavuz Sultan Selim’in, hilafeti Osmanlılara intikal ettirmesiyle Osmanlı padişahları, kendilerini İslam ümmetine *halife-yi rû-yı zemîn* (yeryüzünün halifesi) değil; *hâdimü’l-Haremeyni ş-Şerîfeyn* (Mekke ve Medine’nin hizmetkârı) olarak tanıttılar ve sayısız hizmette bulundular.

Kanûnî Sultan Süleyman, tahta geçtiğinde halifenin Kureyş’ten olma şartını öne sürerek hilafet sorumluluğunu almanın yanlış olacağını düşünüyordu. Ancak, Sadrazam Lütü Paşa (ö.1563) *Halâsü’l-Ümme fi Ma’rifeti’l-Eimme* adlı eserinde onu bütün Müslümanların meşru imamı ve halifesi olduğu hususunda ikna etmiştir. Ancak bundan sonra, Kanûnî Sultan Süleyman, Mekke Emiri yanında yaptığı çeşitli yazışmalarda ve resmî belgelerde hilafet ünvanını kullanmaya başlamıştır. Yine de şiirlerinde halife ünvanını kullanmaması Kur’an-ı Kerim’e ve Sünnet-i Seniyye’ye karşı hassasiyetini göstermektedir. *Dîvân*’ında Hz.Peygamber’in kulu, kölesi olduğunu sık sık vurgulayan Kanûnî Sultan Süleyman, O’nun emanetine en güzel şekilde sahip çıkmayı ister:

Bu Muhibbî’nin murâdı benden olmakdur senüñ

Yâ Resûlallah kabûl it olmasun senden ırâk (449, 1460/5)

Onun nazarında, Hz.Muhammed’in kendisine ve ailesine can u gönülden kul, köle olmak yedi iklim dört bucağın sultanı olmaktan daha önemlidir:

⁵ İbn Haldun *Mukaddime*, Haz.Süleyman Uludağ, C.I, Dergah, 6.bs., 2009, İstanbul , s.423.

⁶ Dr.Yılmaz Yurtseven, “*Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasî Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*”, Gazi Ü.Hukuk Fak.Dergisi C.XI, Sayı.1-2, 2007, s.1257.

*Rağbet itmezse Muhibbî tan mı heft iklîme çün
Oldı ol cân u gönülden bende-yi âl-i abâ (63, 73/5)*

Hz. Peygamber'e olan sevgisi öyle şiddetlidir ki bir şiirinde O'nu rüyasında görmenin mutluluğunu şöyle anlatır:

*Gördük düşümde gice mübârek cemâlini
Dilden gider mi hiç hayâl-i Muhammedüñ (450, 1465/2)*

Osmanlı hilafeti dört esasa dayanmaktadır: İlahî iradenin tecellisi, eccatdan tevârüs etmek, siyasî ve askerî güç sahibi olarak “*ilâ-yı Kelimetullah*” (Allah'ın adını yüceltmek) için fütûhatta bulunmak.⁷ Bu konuyla ilgili olarak Oruç Bey'in (ö.1503?), Osmanlı sultanlarıyla ilgili yaptığı şu tespitler dikkate değer:

“(Osmanlı Sultanları) Hakk Te'âlâ buyruğı üzerine yürüyicilerdür. Fî sebîli'llâh gazâ mâlını cem' idüp Hakk yolına sarf idicilerdür. Sırât-ı müstakîm (doğru yol) üzre olup Hakk'tan yana müteveccihlerdür. Dîn yoluna gayretlülürdür; dünyâya mağrûr değıllerdür; şerî'at yolun gözedicilerdür; gurûr ehlerinden intikâm alıcılardur; garîbleri sevüp, fukarâya ihsân idüp, âlimleri terbiyet kılıcılarıdır. Şarkdan garba değîn İslâm dînini açmağa kasd idicilerdür. Hakk Te'âlâ'nun keremine sığınup Hakka müşrik olanları ve İslâm'ı kabûl itmeyüp İslâm ehline kasd iden küffâr-ı hâksârı kırıcılarıdır. Bu âl-i Osmân, Oğuz neslindendir. Din yolında kavilerdür, i'tikâdları muhkemlerdür.”⁸

Padişahların, yönettiği halkına adaletle muamele etmesinin ehemmiyeti pek çok siyasetnâme yazarı tarafından vurgulanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin idârî, malî ve askerî teşkilatı yanında eğitim ve hukuk sistemini kuran Nizamü'l-mülk (1018-1092) *Siyasetnâme* adlı eserinde; iyi bir yönetimin asıl amacının, toplum düzenini sağlayan adaletli bir idare ile mümkün olduğunu belirtmektedir.⁹ Osmanlı siyaset düşüncesinin temelinde de adaletli bir nizâmın kurulması ve yaşatılması esastır.¹⁰ Kınalızâde Ali Efendi ise *Ahlâk-ı Alâi* adlı eserinde adaletin türlerini şöyle sıralar: *sadakat, ülfet, vefâ, şefkat, sıla-yı rahîm, mükafat, hüsn-i şerîke* (ortak işlerde dürüst davranma), *hüsn-i kazâ* (hakları güzellikle ödeme), *teveddüd* (erdemli kişilerin dostluğunu kazanma),

⁷ Azmi Özcan, “*Hilafet*”, DİA, C.XVII, s.,547.

⁸ Yurtseven, age, s.1266.

⁹ Hızır Murat Köse, “*Siyaset*”, DİA, C.XXXVII, s.298.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz., Ahmet Lütfi Kazancı, *Osmanlı Adalet Düzeni*, Marifet Yay.İstanbul, 1997.

*teslîm, tevekkül, ibadet.*¹¹ "İnsansız mülk olmaz, ordusuz halk olmaz, parasız ordu olmaz halk olmadan para toplanmaz, adalet olmazsa halk olmaz" diyen Katip Çelebi ise halkı sevda derecesinde önemli görür. Vergi ve baskının toplumu bunalıma ittiğinde ısrarlıdır. Halkın yerinde mutlu kılınması zaruretine değinerek aksi halde göç hadisesinin meydana geleceğini bunun da pek çok sosyal problemi doğuracağını ileri sürmektedir."¹²

XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Latîfi'nin eserinde "*adl ü ihsan âyetinin sarihi*"¹³ olarak methettiği Kanunî Sultan Süleyman, ömrü boyunca adaleti yaymak ve teba'ını korumak için çalışmıştır: Mesela, tahta geçer geçmez babasının Tebriz ve Kahire'den sürdüğü 600-800 kadar sanatkâr ve ümerânın memleketlerine dönüşüne izin verdi. Mallarına el koyulan tüccarların zararlarını karşıladı. Halka eziyet eden idareci ve askerleri -akrabası bile olsa- cezalandırdı, genel teftiş yaptırdı.¹⁴ Bu tür uygulamaları nedeniyle *Kanunî* ünvanını hak eden Muhteşem Süleyman Han, şiirlerinde adaletin önemine sık sık değinmiştir. Ona göre, adaletli padişah halkına zulmetmediği için her iki dünyada da murâdına kavuşur ve sonsuza kadar iyi özellikleriyle anılır:

*Şâh olup ey dil eger kılmayasın 'adl ile dâd
İki 'âlemde mukarrer olusarsın nâ-murâd*

*Gözi yaşın her fakîrin zulm ile bahr eyleme
Padişâh-ı dehr olmakdansa yeğdür yahşî ad (131,321/1,3)*

*Muhibbî gaflet itme dâda dâd it
Oluben çünkü halkuñ pâsbânı (784,27045)*

İbn Haldun'a göre "*İyi ve güzel bir hükümdar rıfka (tatlı sert) ve yumuşak muameleye dayanır... Hükümdarlık ve ona tâbî olan hususlar iyilik ve düzgünlük cihetinden yerinde olursa sultanın varlığından kasd olunan husus en mükemmel bir şekilde husûle gelmiş olur. Şayet, hükümdarlık güzel ve maksada uygun olursa râ'iyenin maslahatı da öyle olur. Kötü ve haksız ise bu onlar için zararlı ve mahvolma sebebidir.*"¹⁵

¹¹ Mustafa Çağrırcı, "Adalet", DİA, C.I, ,s.342.

¹² Doç.Dr. Niyazi Usta "Osmanlıda Siyaset Sosyolojisine Kısa Bir Bakış", Atatürk Ü.İlahiyat F. Dergisi, 1/2002, s.66-67.

¹³ Latîfi Tezkiresi, İkdâm Matbaası, Der-Sa'adet, 1314, s.2.

¹⁴ Feridun Emecen, "Süleyman I", DİA, C.XXXVIII, s.63,64.

¹⁵ İbn Haldun, age , s.418.

Bu gerçeğin farkında olan Kanunî Sultan Süleyman, saltanatı süresince, İbn Haldun'un tespitlerinin güzel bir uygulayıcısı olmuş ve halkına iyi ve müşfik davranmaya çalışmıştır. Teba'ına iyilik ve rıfk ile muamele ettiği takdirde onların da kendisini örnek alacağını bilmektedir. Edeb devletin tâcidir (1549/5) ve kendisi iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak düsturuna göre davrandıkça dünyada ve ahirette adının hayırla yâd edileceğini bilir.¹⁶

Şer işi koyup hayre düriş yüri Muhibbî

Tâ olmayasın sonra varup ehl-i nedâmet (94,185/5)

Ey Muhibbî hayr eyle kıl şerden hazer

Didiler mahşerde yüzi ak saña (66,86/5)

Onun devrinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim teba'nın hakları da korunmuş, kendilerine kanun dışı, keyfi bir şekilde davranılmamıştır. Gerçekten de devşirme-kul sistemi dışında kendilerine de din değiştirmelerine de yaşam tarzları yönünde bir zorlama getirilmemiştir.¹⁷ Batılı yazarlara göre Kanunî Sultan Süleyman fethettiği topraklarda sınıf, din, ırk ayrımı yapmadan, herkesi himayesine alan âdil bir hükümdar olmaya çalıştı. Hıristiyanlara karşı iyi davranacağına dair sözünü tutardı (438,1418/2). Onunla iyi ilişkiler kurmak isteyen hükümdarlara destek çıkar ve onları ödüllendirirdi.¹⁸ Kanunî'nin şiirlerinde sık sık terennüm ettiği “aşk padişahıyım” ifadesi¹⁹ saltanatının zulme ve baskıya değil, sevgiye dayalı bir otorite olduğu gerçeğini göstermektedir. O, daima halkıyla iç içe bulunup onların sorunlarını adaletle çözmeye çalışmıştır. Huzuruna gayrimüslimler dâhil, kim gelirse gelsin; engellenmeden ve aracısız padişahla görüşme hakkına sahipti. Bu nedenle, Muhteşem Süleyman Han'ın adaleti ülkesinin sınırlarını aşarak Avrupa'ya model olmuştur.²⁰ Halkına zengin fakir demeden, eşitlik (müsâvât)

¹⁶ Muhibbî Divânı, (140,353/4) (296, 907/5), (406,1299/4), (434,1407/2), (504,1677/3).

¹⁷ Yurtseven, age, 1259.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz: Doç.Dr. Melahat Pars “Sırp Tarihçi ve Yazar Radovan Samarçıç'in Göziyle Kanuni Sultan Süleyman ve Rokselana (Hürrem Sultan)”, II. Uluslararası Edebiyat ve Bilim-I Sempozyumu Bildirileri Ankara Ü.DTCF, 2011, Ankara, s.326-327.

¹⁹ Muhibbî Divânı, (49,27/1), (53,40/2), (69,98/2), (95,191/2), (230,674/6), (299,916/4), (302,929/1), (494,1635/5).

²⁰ “16.yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye'ye gelen ünlü Fransız şarkiyatçı Guillaume Postel'e göre Osmanlı sultanı kısa ve özlü mahkeme biçimi ve önlemleriyle vatandaşlarını, kanunî haklarını koruma altına almıştı. Postel, eserinde Avrupa'da var olan sistemi eleştirip, sonu gelmeyen mahkemelerden, yazışmalardan bahseder. Mahkemelerin sonuçlanmamasının sürekli yeni davaların açılmasına sebep olduğunu söyleyen Postel, Fransız mahkemelerini Türk adaleti ile karşılaştırdığında, utanç duyduğunu itiraf eder. İngiliz Kralı meşhur VIII. Henry bile iddialara göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunlarını

doğrultusunda muamele etme gayreti içindeki Kanunî, kimseye ayrıcalıklı davranmamaya özen göstermiştir:

*Ey Muhibbî hümet itmez kimseye sultân-ı aşk
Birdurur dergâh-ı âlîsinde anun şeyh ü şâb (85,154/5)*

*Pâdişâh-ı ‘aşk dergâhı açık gelsün gelen
Men’ olunmaz hîc kes ‘aşk ehli derbân istemez (352, 1103/5)*

Kanunî Sultan Süleyman, kendisini ziyaret eden elçi ve temsilcilerin nazarında da olumlu izler bırakmıştır. Sırp tarihçi ve yazar Radovan Samarçiç’in tespitine göre 1530 yılından sonra Kanunî’yi yakından tanıma fırsatı bulan Venedikli Benedetto Rambreti, Muhteşem Süleyman Han’ı şöyle anlatmaktadır:²¹

“Söylenenlere göre (Kanunî’nin) çok iyi bir kalbi var. Her konuda ölçülü ve mütevazıdır, çünkü dinine herkesten çok bağlı... Dedelerinden hiçbiri onun kadar barış yanlısı olmamıştı. Herkes onun Hıristiyanlara düşman olmadığını, verdiği sözleri yerine getirdiğini, insancıl ve affedici olduğunu söylüyor.”²²

Aşağıdaki beyitte ise Kanunî Sultan Süleyman idaresindeki halkının ağzından teba’nın memnuniyeti ve sultanına bağlılığı şöyle ifade edilmiştir:

*Muhibbî pâdişâh-ı ‘aşk olaldan
Ayağı toprağı ser-tâcımızdır (281,857/5)*

Kanunî Sultan Süleyman, adına yazılmış Süleymannâmelerde gâzî sultan, âdil hükümdar; İslâm’ın koruyucusu ve savunucusu, edebiyat ve sanat hâmisi imajıyla övülmüştür. Cömert, zarif, mütevazı ve derviş meşrep tavırlarıyla saf dinî inancı öne çıkarması nedeniyle özellikle yaşı yetmişe yaklaşmışken halk arasında veli mertebesinde görülmekteydi.²³ Yine din âlimlerini ve hukukçularını görevlendirip kendisi de katkıda bulunarak “Kanunnâme-yi Âli-Osmanî” diye bilinen bir kanunnâme hazırlatmış ve adaletin doğru uygulanması

kendisine aktarmaları için güvendiği adamlarını Türkiye’ye göndermiştir.” Erhan Afyoncu, “Avrupalıların Örnek Aldığı Mahkeme” Bugün Gazetesi, <http://www.zafersen.com>

²¹ Melahat Pars, age, 323.

²² Melahat Pars, age, 323

²³ DİA, “Süleyman I” s.73.

için çalışmıştır.²⁴ Onun adaleti ve kanunların işlevseliği konusunda yaptığı çalışmalar Hristiyan milletler arasında da ilgiyle takip ediliyordu. Sırp tarihçi ve yazar Radovan Samarcıç, Venedikli Benedetto Rambreti'nin ağzından Kanunî Sultan Süleyman hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Kitapları, özellikle Aristo'nun eserlerini çok sevdiği ve İslamî kanunları araştırdığı konuşuluyor. Daha sonra araştırdığı İslamî kanunları müftüleriyle birlikte tartışıyordu. Kafasına koyduğunu her şartta gerçekleştirmesine rağmen sevdiklerinin kendisini yönlendirmelerine izin veriyordu, örneğin İbrahim Paşanın yaptığı gibi.”²⁵

Kanunların hazırlanmasında ve uygulanmasında özellikle, din âlimlerinin görüşlerine büyük önem veren ve onlara imtiyazlar sağlayan Kanunî Sultan Süleyman, bunun yanında onları asla ayrıcalıklı bir sınıf olarak görmemekteydi. *“...imtiyazlar, din adamları sınıfına büyük bir nüfuz kazandırmakta, fakat asla onu tehlikeli bir hale getirmemektedir. (Din adamlarının) Devletinkinden farklı olarak kendisine has bir otoritesi yoktur. Öğretir ve muhakeme eder. Fakat iktidarı yoktur. Dinin en lüzumlu merasimlerini icra edecek hususî bir imtiyazı yoktur. Din adamı sınıfına has mukaddes bir karakteri yoktur; din adamları müderrislerden mürekkep bir sınıftır; onlar Allah'ın yeryüzündeki mümessili değildir. Her dinî vazifeye tayin ve azilleri yapan padişahdır. Bu vazifeleri ifa edenler veya etmek isteyenler ayrı bir sınıftır ve kendi imtiyazları onları bu vazifelerin hudutları içine kapatmaktadır. Bu imtiyazlar, onları bu hudutlardan ayrılmaktan, dinî şartlar altında gördükleri işlerle kabil-i telif olmayan siyasi mevkiler isteyerek, vakarlarını, istikallerini ve mallarını lekelemekten men eder.”²⁶*

Kanunî Sultan Süleyman, din âlimlerinin dünya malına tamah ederek hırs ve hevesleri peşinde koşmasını istemez. Onlar dîn-i mübîn-i İslam'ın koruyucusu ve temsilcisidirler. Bu nedenle din âlimleri, giyim kuşamlarında ve hal ve hareketlerinde zarafet ve estetiğe dikkat etmek zorundadırlar. Kanunî Sultan Süleyman, onları bazen neden bu kadar karamsar renkli elbiseler giydikleri konusunda bile rahatlıkla eleştirebilmiştir:

*Sevme dünyâyı hâce dîni sakın
Gel harîs olup itme mala tamâh (414,1333,2)*

²⁴ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak, 9.bs.,1999, İstanbul, s.143.

²⁵ Melahat Pars, age, 323.

²⁶ Yurtseven, age, s.1264.

*Zâhidin giydüğü gökdür dâyimâ yâhud sîyâh
Hiç âni bilmedüm âlemde ne mâtemdedür (165,441a/3)*

Kanunî Sultan Süleyman'ın Hanefîlik mezhebini ülke genelinde yayma ve hakim kılma gibi bir amacı olmamıştır. Ancak bu mezhebin ve Ehl-i Sünnet itikadının yayılmasına dolaylı olarak hizmet ettiği söylenebilir.²⁷ Ancak, Safevî Devletinin el altından Anadolu Kızılbaş-Alevîlerini kışkırtmaya devam etmesi Osmanlı Devletinin Sünnî kimliğini tehdit eder hale gelmişti. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman, Rafizîlere ve Safevî Devletine karşı İrakeyn Seferi'ne çıktı (1534-1536).

İran şahı Tahmasb, “Hazret-i Hünkâr” diye hitap ettiği Kanunî Sultan Süleyman'ın karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Bu seferde Bağdat ele geçirildi ve Basra hâkimi, Kanunî Sultan Süleyman'a itaat edeceğini bildirdi. Ancak Tebriz'in kontrolünün ele geçirilememesi İran'ın Doğu Anadolu'yu tekrar tehdit edebileceği anlamına geliyordu. 1547-1549'da ilerleyen yaşına rağmen çıktığı II.İran Seferi sonunda Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak toprakları Osmanlılara bırakıldı. Safevîler 1553'de tekrar saldırıya geçtiler. Doğu Anadolu'da ilerleyen düşman kuvvetleri Muş'a kadar gelip Erzurum'u kuşattılar. Kanunî Sultan Süleyman III. İran Seferine çıktı. Revan, Nahçıvan ve Karabağ alındı. Zor duruma düşen Şah Tahmasb'ın isteği üzerine Amasya Antlaşması imzalandı (1555).²⁸ Kanunî, şiirlerinde İran Şîî gruplarına açtığı bu gazadan ve zaferinden bahsetmiştir²⁹:

*Allah Allah diyelüm sancak-ı şâhî çekelüm
Yürüyüp her yanedeñ Şark'a sipâhî çekelüm*

*İki yirden kuşanalum yine gayret kuşağın
Bulaşub toz ile topraga bu râhî çekelüm*

*Pây-mâl eyleyelüm kişverini surh- serüñ
Gözine sürme diyü dūd-i siyâhî çekelüm*

²⁷ “Osmanlıların XVI. yüzyıldan sonraki kadı beratlarında ve müftü menşurlarında kazâ ve fetvanın Hanefî mezhebine göre verileceği açık açık tasrih edilmiştir.” Ali Bardakoğlu, “*Hanefîlik Mezhebi*”, DİA, C.XVI, s.7.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Alevî İsyânları ve İran Seferleri*”, Osmanlı Tarihi, C.II, TTK, V.bs., 1988, Ankara 344-361; Feridun Emecen, “*Süleyman I*”, DİA, C. XXXVIII, s.62-74.

²⁹ Muhibbî Divânı, (122,286/7), (465,1524/2), (567,1905/6), (168,451/3), (356/1119), (627,2125/5), (766,2637/4).

*Bize farz olmuş iken olmaz İslam'a zâhir
Nice bir oturalum bunca günâhı çekelim*

*Umaram rehber ola bize Ebubekr ü Ömer
Ey Muhibbî yürüyüp Şark'a sipâhı çekelim (562, 1890)*

Kanunî Sultan Süleyman, Doğu'da Osmanlı hakimiyetini sağladığı gibi Batı'da Hristiyan milletlere de üstünlüğünü kabul ettirmiş; Viyana sınırlarına kadar Osmanlı topraklarını genişletmiş ve Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmiştir:

*Küfr ile cihân tolmış iken şer'-i şerîfin
Zâhir olalı ehl-i küfrden alınur bâc__(119,276/3)*

Ömrü Batı'da Hristiyan milletlerle, Doğu'da ise Yahudi, Mecusî, Haricî vb. farklı düşmanlarla savaşmakla geçen bu büyük sultan, savaşların ve seferlerin yoğunluğu nedeniyle bazen şaşkın, bazen de nüktedân bir kimliğe bürünür (663,2256/4). Aşağıdaki beyitte ise küffâra karşı gazaya çıkmanın verdiği coşku göze çarpar:

*Muhibbî'nün murâdudur rakibine gazâ kılmak
Anuñ için ki gönlünde olur 'azm-i serum peydâ (53,42/5)*

İlâ-yı kelimetullah'ı bütün dünyaya yayma konusunda son derece kararlı ve hırslı olan Kanunî Sultan Süleyman, şiirlerinde aksine tevazu, kanaat gibi özellikleriyle kendini gösterir. Padişahlık, onun nazarında, babası Yavuz Sultan Selim'in dediği gibi "bir kuru kavga"dır ve gözü tok bir dilenciye bile kendinden şanslı ve mutlu görür (66,85/6). Şiirlerinde sık sık tarihte muktedirliği ve aklıyla öne çıkmış hükümdarları zikrederek kendi kendine saltanatın büyümesine kapılmaması gerektiği konusunda telkinlerde bulunur: Keykavus'un, Hüsrev'in tacına ve tahtına özenmez³⁰ Dünya devletini ve padişahlığı uykuya benzetir ve onunla gururlanan sultanların akıbetinin hüsrana olduğunu bilir.³¹ Kimi zaman da kendine, bütün varlıkların emrinde olduğu Hz. Süleyman'ın kıssasını hatırlatır ve saltanat rüzgarına kapılmamayı ister.³² Çünkü geçmişte dünyaya hükmeden Hüsrev, Cemşid, Dârâ, Feridun, Fağfur,

³⁰ *Muhibbî Divanı*, (54,46/3), (132,323/4), (618,2092/7), (711,2437/4).

³¹ *age*, (128,310/2-3), (264,799/5).

³² *age*, (131,321/2), (290,888/1), (618,2090/3) (739,2540/2).

Behram, İskender, Rüstem³³ bile bugün toprak altındadır³⁴ (131,321/5). Zaman zaman hilekâr bir kadına veya leşe benzettiği vefasız dünya, insanı iktidar, mal, tac ü taht ile aldatır,³⁵ akıl sahipleri ise dünya ona boyun eğse de dünyaya bel bağlamaz.³⁶ Bir padişah kendini daima Allah'ın ve yarattığı eşyanın hizmetinde bir kul olarak görmelidir ve asla mala, iktidara tamah edip güvenip gurura ve kibre kapılmamalı; riyakâr olmamalıdır.³⁷ Kanunî Sultan Süleyman, Kendi nefsinin herkesten daha zelil ve aşağı görür (357,1123/2), hile yapmaz, kimseye kin tutmaz³⁸. Bazen edeb ve ahlakının güzelliğine hayran kaldığı bir dervişin karşısında mahcup olur (472,1551/5). Kanaatkârlığı ise istiğnâ derecesindedir³⁹:

Ey Muhibbî fakrle ideyin kanâ'at ihtiyâr

Sîm ü zerden yapılan kasr ile eyvân istemez (376,1191/5)

Kanunî Sultan Süleyman'ın, aldığı mükemmel eğitimle aklını devlet işlerinde en doğru şekilde kullanmasına rağmen, zaman zaman duygusal hareket ettiği de olmuştur. Tarihçiler, eşi Hürrem Sultan'ın arzularına karşı zafiyetini, veziriâzam Makbul İbrahim Paşa'nın keyfi uygulamaları ve haksız idamlarına ses çıkartmamasını, öte yandan Pîrî Reis'in, Şehzade Mustafa ve Şehzade Bayezid'in, hatta yakın dostu ve eniştesi Makbul İbrahim Paşa'nın öldürülmesine tereddüt etmeden karar vermesini; onun akli ve gönlü arasında yaşadığı gelgitler olarak yorumlamaktadırlar. Bu çelişkilerin nedeni belki de duygusal tabiatına rağmen sultan olmanın verdiği sorumluluk ve baskıda saklıdır. "*(Gençliğinde) I. Selim oğlunu çok fazla kibar, kitap okumayı seven, savaşıardan habersiz ve savaşıara ilgisiz bir genç olarak görür. Ancak babasının ölümünden sonra tahta geçen Kanunî, kanunların uygulanmasında katılığıyla ve savaşıçı yönüyle ön plana çıkarak herkesi şaşırtır.*"⁴⁰

³³ Geniş bilgi için bkz Firdevsî, *Şehnâme*, MEB Yay., Ankara, 1949.; Dr.Bekir Şişman, Dr. M.Kuzu, *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, **Ötüken, İstanbul, 2007.**

³⁴ *Muhibbî Dîvânı*, age, (140, 353/5), (280,853/5), (332,1033/5-6), (376,1191/4), (618,2090/5), (720,2471/3-5), (760,2615/5)

³⁵ age, (174,475/4-7), (224, 652/5), (720,2471/2), (724,2483/4)

³⁶ *Muhibbî Dîvânı*, age, (68,91/5), (76,125/4), (156,409/5), (94,185/4), (100,211/1), (214,618/4), (106,230/5), (113,254/4), (113, 256/1,4), (137,342/5), (163,435/5), (288,882/4), (356,1118/3), (436,1413/2-4), (642,2180/5), (667,2272/4), (779,2685/3), (786,2712/1).

³⁷ age, (84,150/4-7), (99,207/3), (347,1087/4), (146,374), (147,376/1), (162,433/1), (187,520/3), (382, 1212/5), (548,1840/1), (717,2458/6), (783,2700/1).

³⁸ age, (370,1169/1), (164,438/5), (621,2101/4), (638,2167/6), (646,2192/4)

³⁹ age, (42,4/5), (104,222/3), (106,230/3), (293,900/3), (379,1200/2), (382,1213/2), (441,1433/4), (514,1711/2), (715,2452), (768,2645a/5), (774,2665/6.) (784,2705/1)

⁴⁰ Melahat Pars, age, s.324.

Kanunî, şiirlerinde kalbi ve akli arasında yaşadığı bu ikilemi zaman zaman itiraf eder:

*Akl ile aşk sînede sığmaz Muhibbîyâ
Her biri dir ki añı kabul eyle ya beni (790,2727/5)*

*Leşker-i aşk kaçan eyleye dil mülkine hîz
Sipeh-i akl hemân demde tutar râh-ı güriz (355,1115/1)*

*Aşka düşdüm akli külli külli ben terk eyledüm
Pür-hevâ oldı dimâğum baña bu sevdâ yiter (285,870/4)*

Devrindeki siyasî entrika ve çekişmeler sonucu, Kanunî Sultan Süleyman'ın aile hayatında yaşadığı en trajik olaylardan biri şüphesiz Şehzade Mustafa'nın katledilmesidir. Hürrem Sultan'ın kendi oğlunu tahta geçirmek için, bir entrikayla, babasına ihanet ettiğine Kanunî'yi inandırması üzerine Şehzade Mustafa katledildi.⁴¹ Kanunî Sultan Süleyman bu elim olaydan çok önce, Şehzade Mustafa'ya seslenirken sanki gözdesi Hürrem Sultan'a olan zaafi yüzünden oğlunun gönlünü alır gibidir:

*Zen nedür ki merd olanlar vireler aña gönül
Ey puser sevdüm seni sanma ki gönlüm zendedür (190,532/2)*

Osmanlı siyaset ve iktidar düşüncesinde padişahlar kendilerini ve ailelerini değil, önce devletin geleceğini düşünmüşlerdir. Tahta oturan padişah kendinden önce *devlet-i ebed müddet*'in bekasını sağlamakla mükelleftir. Devlete atfedilen bu “sonsuzluk” sıfatı, ona karşı duyulan bağlılığın ve saygının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Devlete sonsuzluk tanınırken, bir ideolojik söylem olarak devletin “kutsallaştırılması” söz konusudur. Devlet üstün güçtür; koruyan ve kollayandır.⁴² Kanunî'ye göre ise halk nazarında en değerli kurum olan devletin (763,2627/1-2) tahtı, kendisinin anasından emdiği sütü ölümcül zehre çevirmiştir; o ölümcül zehrin acısını ise sadece kendisi bilir:

⁴¹ Uzunçarşılı, “Şehzadeler Vakası”, age, s.401-404.

⁴² Yurtseven, age, 1259, 1261.

*Sîne bilür 'âlemde ol zehr acısın
Pister-i devletde her kim şîr emer (274,831/5)*

Kanunî Sultan Süleyman ülkesinin geleceği için büyük hedefler peşinde koşmanın verdiği ağır yükün sıkıntısını taşıırken bazen de kendini ezelde bu yükü taşımaya memur edilmiş erkek bir deveye benzetir:

*Gam bârını götürür isem itmeñüz aceb
Dirler ezelde çünkü bana üstür-i nerest (100,209/3)*

*Âh kim menzîl ba 'îd bâr-ı girân arkamdadır
Korkaram yolda kalam olmaya ol menzîl baña (52, 37/6)*

Kanunî Sultan Süleyman'ın çoğu şiirinde payitahtta zulüm derecesine varan çekişmelerin izleri vardır. Pek çok şiirinde işlediği günahlardan ötürü Allah katında bağışlanma dilerken Hz. Muhammed'in şefaatine sığınır.⁴³ Bazen de yaşadığı tatsız olaylardan uzaklaşmak için sefere çıkar:

Ey Muhibbî dehr elinden pâdişehlerdür zebûn (115,263/4-5)

Ey Muhibbî âşîka ya sabr dirler ya sefer

Çünkü sabra çâre yok lâzım gelür terk-i diyâr (288, 882/5)

Osmanlı padişahları bazı siyasî ve sosyal nedenler yüzünden Hacca gidememişlerdir. Kimi zaman gönül yapmanın Ka'be'yi tavaf etmekten daha önemli olduğunu düşünse de (122,286/3), Kanunî Sultan Süleyman Han'ın, çok istediği halde hac vazifesini yerine getirememenin üzüntüsünü yaşadığı bellidir. Zira, sevgilinin semtini ziyaret etmeyi sık sık Ka'be'yi tavaf etmeye benzetmektedir.⁴⁴

*Merve hakkı sa'y ile ger Ka'be kûyunu tavâf
Eylesem cân ile dil aından olurdu pür-safâ (59,61/5)*

⁴³ *Muhibbi Divanı*, (46,19/4), (47,22/1,3), (48,26/2), (78,130/5), (79,134/4), (81,141//5), (82,143/5), (92,181/3), (99,206/5), (100,211/4), (199,564/6), (248,740/5), (404,1294/5), (319,984/7), (1416/4-5), (1452/5), (1457/5), (1789/2), (1980/1-4).

⁴⁴ *Muhibbi Divanı*, (733,2516), (735,2525/4), (795,2746/2), (246,733,2516).

İderdüm Merve hakkıyçün Safâ ile özüm kurbân

Tavâf-ı Ka'be-yi küyüñ nasîb itse Hüdâ kıblem (566,1904/5)

Çalışmamız sonucunda Kanunî Sultan Süleyman'ın, saltanatı süresince, siyasetnâmelerde bahsedilen âdil bir hükümdarın bütün özelliklerini taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Adına yazılmış Süleymannâmelerde bu özellikleri yanında bir şair olarak edebiyat ve sanat hâmisi imajıyla övülmüştür. Kanunî Sultan Süleyman, şiiirlerinden de anlaşılacağı üzere saltanatın gücünü kendi lehine çeviren bir lider değildir; tam aksine Allah ve Resulünün murad ettiği bir nizamı kurmak için çalışan, müsavata sağlamaya çalışan, teba'ına karşı sorumlu, devletin geleceğini kendi ailesinden daha çok düşünen bir halife ve sultandır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın siyaset ve ahlak düşüncesine dair yukarıda özetlenen özelliklerin tarih kitaplarından ve belgelerinden rahatlıkla tespit edilebileceği ve bunun için Kanunî'nin şiiirlerini okumaya gerek olmadığı fikrine kapılmamak için şu gerçeği belirtmekte fayda olduğu kanaatindeyiz:

Kanunî Sultan Süleyman'ın şiiirlerinde tespit ettiğimiz pek çok hususun XVI. yüzyıl tarihi, siyaset bilimi ve ahlak terminolojisinde karşılığının olması, delalet konusunda edebiyatın da diğer bilim dalları kadar önemli olduğunu gösterir. Ayrıca Kanunî Sultan Süleyman'ın, yaşadığı olaylar karşısında hissettiklerini, akli ve gönlü arasında yaşadığı ikilemleri veya siyaset ve ahlaka dair aklıdan geçenleri belki de en doğru ifade eden onun kendi şiiirleridir. Bu nedenle, tarihte yer alan önemli şahsiyetlerin edebî eserlerinin de mutlaka dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, “*Avrupalıların Örnek Aldığı Mahkeme*” Bugün G., <http://www.zafersen.com>
- Abdüllatif Çelebi, **Latifi tezkiresi**, (Haz. Mustafa İsen), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- AK, Coşkun, **Muhıbbî Dıvânı**, Trabzon Valiliği, 2.bs., Trabzon, 2006.
- BARDAKOĞLU, Ali, “*Hanefilik Mezhebi*”, DİA, C.XVI, s.7.
- Büyük Türk Klasikleri**, Ötüken-Söğüt Yay., 10 Cilt, İstanbul.1990.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “*Adalet*”, DİA, C.I, ,s.342.
- ŞİŞMAN, Bekir, vd., **Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri, İst.**, Ötüken, İstanbul, 2007.

- Nizamülmülk, **Siyasetname**, (Haz. Sadık Yalsızuçanlar), Timaş Yay., İstanbul, 1999.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku : Adalet ve Mülk**, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- EMECEN, Feridun, “*Süleyman I*”, DİA, C.XXXVIII, s.63,64.
- Firdevsî, **Şehnâme**, MEB Yay., Ankara, 1949.
- İbn Haldun **Mukaddime**, (Haz.Süleyman Uludağ), C.I, Dergah, 6.b., İstanbul, 2009.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni**, Marifet Yay., İstanbul, 1997.
- Kınalızade Ali Efendi, **Ahlak-ı Âlâî**, (Haz. Hüseyin Algül), Tercüman G. Yay., İstanbul, [t.y.]
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Osmanlı padişahları**, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981.
- KÖSE, Hızır Murat, “*Siyaset*”, DİA, C.XXXVII, s.298.
- KÜÇÜK Sabahattin, **Bâkî Dîvânı**, TDK Yay., Ankara, 2002.
- Muhammed el-Emin Mekki, **Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri**, (Haz.İbrahim Coşkun), Çamlıca Yay., İstanbul, 2008.
- ÖZCAN, Azmi, “*Hilafet*”, DİA, C.XVII, s.,547.
- PARS, Melahat, “*Sırp Tarihçi ve Yazar Radovan Samarcıç’in Gözüyle Kanuni Sultan Süleyman ve Rokselana (Hürrem Sultan)*”, II. Uluslararası Edebiyat ve Bilim-I Sempozyumu Bildirileri Ankara Ü.DTCF, 2011, Ankara, s.326-327.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak, 9.bs., İstanbul, 1999.
- USTA, Niyazi “*Osmanlıda Siyaset Sosyolojisine Kısa Bir Bakış*”, Atatürk Ü.İ.F. Dergisi, 1/2002, s.66-67.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “*Alevî İsyanları ve İran Seferleri*”, Osmanlı Tarihi, C.II, TTK, V.bs., Ankara, 1988.
- YURTSEVEN, Dr. Yılmaz “*Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasî Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*”, Gazi Ü.Hukuk Fak.Dergisi C.XI, Sayı.1-2, 2007, s.1257.

